

УДК 027.7:378.4(477.54-25):025.177:75.071.1

DOI: 10.26565/2227-6505-2022-34-07

**КНИЖКОВІ ШЕДЕВРИ МИКОЛИ СЕМЕНОВИЧА САМОКИША
У ЦЕНТРАЛЬНІЙ НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ
КАРАЗІНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Н. В. Проць

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
prots77natahsa@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-0854-098X>

У статті проведений аналіз книжкових ілюстрованих видань культурно-мистецької спадщини видатного українського художника Миколи Семеновича Самокиша, які зберігаються у Центральній науковій бібліотеці.

***Мета дослідження** полягає у вивченні та розкритті книжкових та періодичних видань, проілюстрованих художником М. С. Самокишем. Картини художника зберігаються у багатьох музейних колекціях України і Росії та у галереях різних колекціонерів, а графічні роботи, книги і журнали, оформлені художніми ілюстраціями збагачують фонди багатьох бібліотек. Центральна наукова бібліотека Каразінського університету зберігає унікальні видання митця, які на сьогодні є бібліографічною рідкістю.*

***Методологічною основою** дослідження є проблемно-хронологічний метод, який дав змогу простежити послідовність зародження, формування та розвиток творчої діяльності М. С. Самокиша. Цей метод дозволив вивчити та проаналізувати конкретний творчий доробок художника-ілюстратора у певний проміжок часу.*

***Наукова новизна** дослідження полягає у висвітленні книжково-ілюстративних видань із фонду Центральної наукової бібліотеки. Це дозволяє популяризувати бібліотечний фонд в цілому та визначає його наукову, культурну та історичну цінність. Конкретне книгознавче дослідження розкриває особистий внесок М. С. Самокиша до розвитку книжкового мистецтва України.*

***Висновки.** М. С. Самокиш відомий, перш за все, як прекрасний майстер батального жанру, за що був нагороджений срібними та золотими медалями та удостоєний звання академіка Академії мистецтв.*

Також, слід відмітити, що М. С. Самокиш приймав участь у підготовці та створенні альбомів з українського мистецтва. Це відоме художнє видання «Из украинской старины» 1900 р. та рідкісний альбом «Мотиви украинского орнамента», який був виданий на початку ХХ ст.

Переважає ж більшість творів Самокиша була виконана у його улюбленому батальному жанрі. Так, результатом поїздки Миколи Семеновича на фронт російсько-японської війни став альбом «Война 1904–1905: Из дневника художника» виданий у 1908 р. До видання «Великая война в образах и картинах 1914–1915» 1915 р. увійшли фронтові матеріали художника. Малюнки та акварелі з натури, виконані безпосередньо на фронтах слугують своєрідним історичним документом буремних воєнних років.

Особливу увагу привертають багато ілюстровані книжкові видання, присвячені історії царської армії, військових полків, коронації царської сім'ї та інші. Викликає захоплення історичний нарис з історії великокняжого і царського полювання на Русі та в Росії. Досить вагомим є багатомним з дослідження окремих регіонів Російської імперії наприкінці ХІХ ст.

Художньо-графічні елементи книжкового оздоблення – віньетки, буквиці, заставки, кінцівки, над якими працював живописець і графік М. С. Самокиш, не тільки розкривають та доповнюють зміст книг, а й роблять видання справжніми витворами мистецтва.

***Ключові слова.** Центральна наукова бібліотека, фонди, зберігання, М. С. Самокиш, баталіст, графік, книжкові ілюстрації, український народний орнамент.*

The article analyzes the illustrated book editions of the cultural and artistic heritage of the outstanding Ukrainian artist Mykola Semenovych Samokysh, which are stored in the Central Scientific Library.

The purpose of the study is to study and disclose books and periodicals illustrated by the artist M. S. Samokish. The artist's paintings are stored in many museum collections in Ukraine and Russia and in galleries of various collectors, and graphic works, books and magazines decorated with artistic illustrations enrich the funds of many libraries. The Central Scientific Library of Karazin University preserves unique editions of the artist, which are currently a bibliographic rarity.

The methodological basis of the study is the problem-chronological method, which allowed to trace the sequence of origin, formation and development of creative activity of M. S. Samokish. This method allowed to study and analyze a specific creative work of an illustrator in a certain period of time.

The scientific novelty of the research lies in the coverage of book-illustrative publications from the fund of the Central Scientific Library. This allows you to popularize the library fund as a whole and determines its scientific, cultural and historical value. A specific bibliological study reveals the personal contribution of M. S. Samokysh to the development of book art in Ukraine.

Conclusions. M. S. Samokysh is known, above all, as an excellent master of the battle genre, for which he was awarded silver and gold medals and awarded the title of Academician of the Academy of Arts.

Also, it should be noted that M. S. Samokysh took part in the preparation and creation of albums on Ukrainian art. This is a famous art publication "From Ukrainian antiquity" in 1900 and a rare album "Motives of Ukrainian ornament", which was published in the early XX century.

The vast majority of Samokish's works were performed in his favorite battle genre. Thus, the result of Nikolai Semenovich's trip to the front of the Russo-Japanese War was the album "War 1904-1905: From the Diary of an Artist" published in 1908. The magazine "The Great War in Images and Pictures 1914-1915" of 1915 included the artist's front-line materials. Drawings and watercolors from nature, made directly on the fronts, serve as a kind of historical document of the turbulent war years.

Of particular interest are the many illustrated books on the history of the royal army, military regiments, the coronation of the royal family and others. The historical essay on the history of the Grand Ducal and tsarist hunts in Russia and Russia is fascinating. A multi-volume study of individual regions of the Russian Empire at the end of the XIX century is quite significant.

Artistic and graphic elements of book decoration - vignettes, letters, screensavers, endings, which worked on the painter and graphic artist M. S. Samokish, not only reveal and supplement the content of books, but also make publications real works of art.

Key words: Central Scientific Library, collection, preservation, M. S. Samokish, battle painter, graphic artist, book illustrations, Ukrainian folk ornament.

Звернення до теми дослідження пов'язане з вивченням культуротворчої діяльності українського митця кінця XIX – початку XX ст. Миколи Семеновича Самокиша. У його творах знайшли своє відображення реалії різних епох – царської та радянської. Тому праці художника і сьогодні викликають неподільний інтерес та відносяться до ряду важливих історично-мистецьких артефактів української культури.

Постать видатного майстра батального мистецтва М. С. Самокиша, приковує увагу дослідників не одного століття [25]. Мистецтвознавці аналізують художньо-реалістичну творчість художника, яка припадає і на царський період і на Великий жовтень, коли художник став служити радянському народу та радянському мистецтву. Серед них – видані за життя художника монографії М. Г. Бурачека [5] і Я. П. Бірзгала [3]. До 100-річчя від дня народження М. С. Самокиша було видано працю А. І. Полканова [21], який більш повно представив творчу і художньо-педагогічну діяльність майстра. Подальшим вивченням його життя і творчості займалися В. Я. Ткаченко [34] та В. Ф. Яценко [36], яка опублікувала деякі фрагменти мемуарів художника. Окремі аспекти творчої діяльності Миколи Семеновича висвітлювалися у періодичній пресі радянського часу [4; 22; 23; 33].

До 150-річчя від дня народження Миколи Самокиша Харківський художній музей ініціював друк мемуарів художника [28]. Ювілей «забутого художника» також був відмічений критичною працею В. П. Казаріна [12]. Останнім часом з'явилися статті, які визначають особистий внесок митця до розвитку національного стилю в мистецтві [19, 20, 32].

Попри пильну увагу дослідників до творчості М. С. Самокиша, поза їх межами залишилась книжково-ілюстративна діяльність митця.

Виклад основного матеріалу. Центральна наукова бібліотека Каразінського університету (далі ЦНБ) має давню і славу історію, яка веде початок від дня заснування Харківського імператорського університету в 1804 р. Основу бібліотеки заклав засновник університету В. Н. Каразін, коли у 1803 р. він закупив у Санкт-Петербурзі перші 3219 примірників книг для бібліотеки та подарував рідкісні екземпляри із власного зібрання [2, с. 21].

З перших днів відкриття бібліотеки йшло цілеспрямоване формування фонду. Фонд поповнювався головним чином за рахунок покупок і дарувань з приватних книжкових зібрань відомих вихованців та професорів університету, а також бібліотек та різних установ. Незалежно від часу і місця публікації, до фонду надходили рукописи, стародруки вітчизняної та зарубіжної культури XII–XX ст., рідкісні та цінні видання. Серед них містяться художньо оформлені видання, зразки палітурного мистецтва і поліграфічної техніки, видання виконані на незвичайних матеріалах, мініатюрні книги та ін. Окремою колекцією у ЦНБ виділені видання з мистецтва XVII–XXI ст., серед яких чимало раритетних ілюстрованих видань, стародруків з гравюрами і цінних альбомів з мистецтва. Кожен примірник книжкових скарбів має свою цінність і свою історію.

Наразі нашу увагу привернули художньо-ілюстративні видання рукописного журналу «Все и вся» [8], альбоми «Из украинской старины» [11], «Мотивы украинского орнамента» [29], «Война 1904–1905. Из дневника художника» [27], науково-художні видання «Великокняжеская, царская и Императорская охота на Руси» [15-17], «Живописная Россия» [9], «Коронационный сборник 14 мая 1899 г.» [14] – усі ці твори належать одному автору і зберігаються у бібліотеці Каразінського університету. Книги цінні тим, що є прижиттєвими працями талановитого, оригінального і своєрідного художника Миколи Семеновича Самокиша.

Ім'я М. С. Самокиша досить відоме в Україні та за кордоном. Він залишив по собі майже 11 тис. полотен, які зберігаються у музеях України, в колекціях Третьяковської галереї, Російського музею у Петербурзі та в Ермітажі, а також графічні роботи, журнальні та книжкові ілюстрації до творів українських та російських письменників, виконаних пером і тушшю [35, с. 13].

Ще з дитинства і вже будучи дорослим М. Самокиш захоплювався історією, а точніше сказати воєнною історією. Початок цьому захопленню поклали ілюстровані книги історичного змісту місцевої Ніжинської бібліотеки [31, с. 9]. Згодом він поринув у чарівний світ старовинних польських та латинських рукописів, прикрашених кольоровими мініатюрами та книг, ілюстрованих гравюрами. Це сталося завдяки дядькові Якову, який був учителем історії і географії та водночас завідувачем бібліотеки двокласного училища м. Луцька Волинської губернії [25 с. 3-4]. Там хлопцю було доручено розібрати величезну єзуїтську бібліотеку, конфісковану під час повстання поляків 1860 р, с. 11]. За малюнками малий Самокиш проводив по декілька годин поспіль. Тож можна сказати, що деякою мірою підґрунтя майбутньої професії М. Самокиша заклали бібліотечні стародруки.

І ще з дитячих літ він полюбив коней. Цю любов хлопчику привив дід, Дмитро Іванович Сенік, який навчив його їздити верхи на коні [5, с. 14]. Так, у селі Носівка біля містечка Ніжин, що на Чернігівщині, поряд з дідусем та бабусею і пройшло безтурботне дитинство майбутнього художника. Там він пас коней за селом та любувався красою рідної землі, яку йому хотілося закарбувати у пам'яті [26, с. 16]. У Ніжині, восьмирічного Самокиша батьки віддали до двокласної міської школи, згодом – до Ніжинської класичної гімназії. Все чого хотів тоді молодий Самокиш – присвятити себе мистецтву: «Мої класні зошити були всі замальовані конями, солдатами, зброєю, шоломами і касками» [28, с. 30]. Виняткове значення у художньому житті мав учитель малювання Р. К. Музиченко-Цибульський, який навчив хлопчика малювати. А вирішальну роль у долі Самокиша відіграв вихователь гімназії П. І. Борисов. Під його керівництвом і матеріальною опікою Самокиш розкрив свій потенціал

художника [28, с. 27, 31].

Художній талант Самокиша признали ще під час навчання по класу батального живопису в Російській Академії мистецтв у Петербурзі (1879–1885 рр.). У 1884 р. він отримав малу, а у 1885 р. велику золоту медаль за батальні програми і звання класного художника 1 ступеня. А далі Самокиш удосконалює свою майстерність в Парижі у класах відомого французького майстра батального живопису Едуарда Детайля [24, с. 859].

На початку ХХ ст. М. С. Самокиш був уже відомим майстром батального малярського мистецтва. Картини цього жанру він виконував надзвичайно майстерно. У 1890 р. за картину «Табун білих рисистих маток на водопої» йому було присвоєно звання академіка Академії мистецтв. У 1900 р. на Всесвітній виставці в Парижі за картину «Четвірка на повороті» художнику присуджено велику срібну медаль [35, с. 11].

Можна з впевненістю сказати, що мало хто з художників зробив для мистецтва та культури більше, ніж М. С. Самокиш. Про це свідчить велика кількість його картин, акварелей, рисунків та робіт, виконаних разом із художником С. І. Васильківським. До цього переліку необхідно додати ще і величезну кількість книг і журналів найрізноманітнішого змісту, які М. С. Самокиш проілюстрував повністю або частково.

Насамперед, на особливу увагу заслуговує незвичайно оформлений рукописний журнал «Все і вся» 1877 р., який зберігається у колекціях ЦНБ [8]. Унікальність журналу в тому, що він містить рукописні твори на 221 сторінці. Зміст журналу розкривають і доповнюють оригінальні малюнки олівцем Миколи Самокиша з його підписом. Це були роботи раннього періоду творчості художника, у роки його навчання в гімназії при Юридичному лицейі імені князя Кушелева-Безбородько (1870–1877 рр.). Журнал присвячений життю гімназії, почали видавати учні старших класів. Вони запросили Самокиша, який вже мав популярність художника, стати керівником художньої частини «таємного» журналу. Справа в тому, що в журналі розміщувалися публікації та карикатури на вчителів та способи їх викладання [28, с. 34].

У ЦНБ зберігається два примірники рідкісного художнього альбому «Из украинской старины» 1900 р. видання, який став класикою українознавства [11, 1900]. Судячи з печатки на титульній сторінці альбом надійшов до бібліотеки із Музею витончених мистецтв і старожитностей, який існував при Харківському університеті. Видання представляє собою видавничу картонну папку, в якій розміщена 21 ілюстрація з портретними зображеннями відомих героїв з історії України та двадцять історичних нарисів російською і французькою мовами. Художні твори, що увійшли до альбому виконані академіком, українським пейзажистом С. І. Васильківським та доповнені історичними, батальними та побутовими графічними віньєтками академіка М. С. Самокиша.

Альбом «Из украинской старины» повинен був стати продовженням чудового альбому «Живописная Украина» Т. Г. Шевченка, і в художніх образах розповісти про історичну минушину України. Матеріали для альбому академіки М. Самокиш і С. Васильківський почали збирати на початку 1890-х рр. [4, с. 8]. Для реалізації цього проекту Микола Семенович затратив багато часу і приклав немало зусиль на збір і вивчення матеріалу в музеях і приватних зібраннях України, Петербургу, Кракова і Парижа [21, с. 36]. Художники зобразили на своїх малюнках предмети побуту, одягу, зброї, військових і релігійних атрибутів, які ніби коментують текст. Видання альбому здійснив Адольф Федорович Маркс – відомий книговидавець Санкт-Петербургу, педагог, збирач народного фольклору [13, с. 800]. Видавець надто зацікавився зібраним художнім матеріалом та замовив текст професору Д. І. Яворницькому. Видатний український історик, археолог, етнограф, фольклорист, дослідник запорізького козацтва доповнив малюнки історичним описом [35, с. 10].

Альбом, задуманий і виконаний М. С. Самокишем, С. І. Васильківським і Д. І. Яворницьким, у 1991 р. перевидає київське видавництво «Мистецтво». Нове видання «З української старовини» здійснено в українському перекладі, містить збільшені фрагменти ілюстрацій, акварельні та графічні малюнки двох видатних українських художників С. Васильківського і М. Самокиша та супроводжується пояснювальним текстом до малюнків

дослідником запорозької козачини Д. Яворницьким. Альбом доповнений ілюстрованим додатком, який укладений з творів української тематики вітчизняних та зарубіжних художників [10].

Створений видатними художниками альбом «Из украинской старины» мав неабиякий успіх, що навернуло майстрів на думку продовжити українську тему – видати альбом українських орнаментів. Поштоvhом до цього став XII-й Археологічний з'їзд, який відбувся у Харкові у 1902 р. і викликав значний інтерес прогресивної громадськості. Різного роду пам'ятки місцевої старовини експонувалися в аудиторіях Харківського університету та у трьох залах бібліотеки [1]. Витвори народного українського мистецтва стали стимулом для наступної роботи М. Самокиша. І відтоді художник почав систематично колекціонувати замальовки українського орнаменту [5, с. 21]. У результаті Микола Самокиш разом із Сергієм Васильківським підготували виразно оформлений мистецький альбом «Мотиви украинского орнамента», який був виданий на початку ХХ ст. [29]. Оскільки на обох бібліотечних примірниках, на жаль, відсутня титульна сторінка, то встановлення дати виходу альбому викликало деякі труднощі. Проте, нам вдалося з'ясувати, що альбом вийшов не раніше 1912 р. у Лейпцигу власним коштом С. Васильківського та М. Самокиша у кількості 2400 екземплярів. До такого висновку прийшла дослідниця творчості М. Самокиша О. О. Петренко [19, с. 315]. До альбому увійшло 40 таблиць-замальовок, з оригінальних старовинних вишивок та тканин. Це вишивки кольоровими шерстяними і шовковими нитками, золотом та сріблом, найдавніші зразки з яких належать до XVII ст. У роботі відображено техніку українського народного орнаменту, переважно із Слобожанщини, Полтавщини, Чернігівщини та Київщини. Матеріали з української орнаментики автори збирали на етнографічній виставці XII Археологічного з'їзду 1902 р. у Харкові, у приватних колекціях та музейних збірках Полтавського етнографічного та церковно-історичного музеїв, у Музеї Імператора Миколая в Києві, Музеї К. М. Скаржинської [35, с. 10]. Альбом надруковано технікою хромолітографія на цупкому крейдованому папері. Це дало можливість передати і красу малюнку Самокиша і унікальність українського художнього мистецтва вишивки. На нашу думку, праці М. С. Самокиша стали вагомим внеском у справу дослідження української традиції.

Микола Самокиш працював не тільки над прекрасним світом художніх українських мотивів, йому довелося творити і в жахливих умовах війни. Було у Миколи Семеновича одне нестримне бажання – потрапити на поле битви і побачити справжню війну. І воно збулося. У травні 1904 р. М. С. Самокиш, за допомогою видавця журналу «Нева» О. Ф. Маркса, у якості воєнного художника відправляється на місце бойових дій Далекого Сходу – в Манчжурію [28, с. 118]. Але спочатку його зачислили в тил. Перші спогади, які залишилися у пам'яті художника записані у його щоденнику: «...Я хорошо помню драматическое впечатление, ... когда приехал поезд и привез раненых и убитых под Дашичао. ... В этот вечер мне было не по себе, картина изнанки войны не давала мне покоя и болезненно сжимала сердце» [27, с. 3-4]. Це було тільки початком. Попереду його чекало головне, заради чого він затіяв цю поїздку – бої. Сім місяців перебування на фронтах російсько-японської війни дали йому можливість побачити на власні очі усі жахіття війни, які художник переніс на полотно. Результатом цієї поїздки став альбом «Война 1904–1905: Из дневника художника» [27]. Отже, малюнки і акварелі альбому є художнім документом історичних подій російсько-японської війни.

Видання книги-альбому у 1908 р. власним коштом здійснила краща на той час типографія Росії «Издание экспедиции заготовления государственных бумаг» яка згодом була перетворена на типографію Гоззнак [28, с. 134]. Книга має коленкорову видавничу оправу, яка була виконана у придворній політурній майстерні Олександра Олександровича Шнеля (Schnell Alexander), про що свідчить печатка на шмуцтитулі. Майстерня О. О. Шнеля відкрилася у 1885 р. і працювала до революції у Санкт-Петербурзі за адресою Морська, 28. Палітурні роботи виконувалися переважно вручну, оздоблювалися натуральними тканинами. Типографія мала високий еталон якості та відома тим, що в ній обслуговувалися видатні особи того часу, навіть сам Микола II. Якісна робота типографії високо цінувалася серед замовників.

Тому, у 1909 р. майстерня отримала статус Постачальника Двору Його Імператорської Величності [7].

Праця, створена Самокишем, містить 15 окремих кольорових ілюстрацій, замальовки та етюди. Заставки та кінцівки до тексту виконані олівцем. Це були коментарі та пояснення до малюнків. Ілюстрації супроводжуються текстом із щоденника Миколи Семеновича, записи в якому він почав робити ще до свого від'їзду на війну. Їх він використав при виданні альбому. Привертає увагу той факт, що разом із драматичними подіями війни, Самокиш захоплювався чарівними краєвидами Манжурії – «любуюсь на кожному шагу красою местности» [27, с. 51]. І неодноразово робив етюди фарбами, коли зовсім поряд лунали постріли [27, с. 51]. Альбом надрукований на міцному глянцевому папері та більше не перевидавався.

Напружені роки наполегливої праці, закордонні відрядження та навчання принесли художнику славу баталіста. Ставши у 1890 р. художником Військового відомства, М. Самокиш почав робити замальовки військових маневрів і бойових дій [21, с. 17]. З поміж того, при роботі над сюжетами картин майстер активно використовував фотокамеру і часто малював використовуючи фотографії. Як зауважує В. Русаков, що де б не був Самокиш, у Парижі чи Берліні, він завжди був оточений рядом нових ескізів та начерків, і вже окремі сцени та епізоди зв'язувалися у єдину картину [25, с. 6].

На рубежі XIX–XX ст. для оформлення друкованих видань почали запрошуватися професійні художники, які прикрашали книги і журнали великою кількістю ілюстрацій, що робило їх справжніми витворами мистецтва.

Микола Семенович Самокиш – художник-баталіст та анімаліст, присвятив себе книжковій графіці, виконуючи ілюстрації до творів класичної літератури. Крім ілюстративної роботи, він приймає багато замовлень на окремі малюнки та акварелі. Сам того не підозрюючи, художник віддавав ілюстративній роботі більше часу, аніж для написання картин [28, с. 103]. Історик і мистецтвознавець О. І. Полканов приводить відгук Академії мистецтв у січні 1895 р. «Н. С. Самокиш как иллюстратор художественных изданий принадлежит к числу очень немногих в России, могущих соперничать по существу с лучшими заграничными иллюстраторами» [21, с. 29].

Значна частина книг, альбомів та журналів, які оформлював Самокиш, присвячена історії царської армії, того чи іншого полку, коронації царської сім'ї, подорожам та ін. Він оформив ілюстраціями та рисунками не один десяток книг, серед них найбільш розкішними є «Великокняжеская, царская и Императорская охота на Руси» [15-17], «Живописная Россия» [9], «Коронационный сборник 14 мая 1899 г.» [14], «История кавалергардов. 1799–1899» [18], «Великая война в образах и картинах. 1914–1915» [6] та інші.

Так, у фондах бібліотеки зберігається три томи із чотирьох фундаментального видання М. І. Кутепова «Великокняжеская, царская и императорская охота на Руси». Кожен том має свою назву «Великокняжеская и Царская охота на Руси с X по XVI век» [15]; «Царская охота на Руси царей Михаила Федоровича и Алексея Михайловича. XVII век» [16]; «Царская и Императорская охота на Руси. Конец XVII и XVIII век» [17]. Для роботи над цим виданням спеціально були запрошені видатні художники А. П. Рябушкін, І. Є. Репін, Є. Лансере, О. Бенуа, А. М. Васнецов, В. М. Васнецов, В. О. Серов, В. І. Суріков, Ф. О. Рубо і звичайно ж М. С. Самокиш. На наш погляд, найбільш значним книжково-графічним твором Миколи Самокиша є саме ілюстрації до чотирьохтомника «Великокняжеской, Царской и Императорской охоты на Руси» М. І. Кутепова, який виходив з 1896 по 1911 рік. Загалом у чотирьох томах «Великокняжеской охоты» Миколі Семеновичу належить 173 ілюстрації на обкладинці та в тексті, серед них буквиці, віньєтки, заставки, кінцівки, виконані у стилі давньоруського народного орнаменту [21, с. 35]. Переважно це зображення сцен охоти, загонщиків, коней, собак, звірів та птахів. Особливо вражають ілюстрації на обкладинці видання, оформлені у притаманній Самокишу батальній манері. Ілюстрації виконані найрізноманітнішою технікою: аквареллю, тушшю, пером і пензлем, позолотою. Книга має золотий обріз, переплетена у червону коленкорову палітурку з шкіряними кутами. Вірогідно, екземпляри надійшли у бібліотеку відразу після друку, бо мають відповідну відмітку про

надходження та штамп Харківського імператорського університету. Один екземпляр надійшов із бібліотеки Українського інституту марксизму-ленінізму.

У фонді бібліотеки зберігається повне науково-популярне видання «Живописная Россия», яке складається із 12 томів у 19 книгах. Кожна книга присвячена опису чи дослідженню окремого краю Російської імперії кінця XIX ст. [9]. Багатотомна монументальна праця була підготовлена у 1870-х роках під редакцією віце-голови Російського географічного товариства академіка П. П. Семенова-Тянь-Шанського. Багатотомник видавався з 1881 по 1901 рр. товариством М. О. Вольф і вважається найдорожчим виданням в історії російського книгодрукування. У складі авторів окремих нарисів «Живописной России» були задіяні найкращі інтелектуальні сили того часу. До участі у створенні цієї роботи були запрошені видатні вчені, відомі письменники, найкращі художники. Звичайно, що високохудожнє оформлення виконав академік М. С. Самокиш. Книга представлена у видавничий коленкоровій червоній палітурці, кожна книга окремо поміщена у червону суперобкладинку. На обкладинках червоного кольору з позолотою нанесене орнаментальне тиснення за ескізами художника Самокиша. Велика кількість однокольорових ілюстрацій розміщені як у тексті так і на всю сторінку у кожному томі. Загальний об'єм 19-томника складає 6984 сторінок і містить 220 окремих нарисів, які написали 93 письменники і проілюстрували 3815 малюнками. Всього у підготовці видання було задіяно 423 особи [21, с. 103].

Видання надійшло до ЦНБ із бібліотеки Українського інституту марксизму-ленінізму, про це свідчить відповідна печатка на титульній сторінці. Безумовно, видання «Живописной России» має історичну цінність, оскільки містить в собі цікавий і унікальний матеріал. На наш погляд багатотомник можна вважати енциклопедією Російської імперії кінця XIX ст. Також безперечно він є бібліографічною рідкістю, оскільки під час пожежі 16 травня 1900 р. на складі товариства М. О. Вольф згоріло майже все надруковане видання, а друкування нового унеможлиблювалося через занадто велику вартість книги [21, с. 103].

Не можна залишити без уваги розкішне видання російського книгодрукування, яке збагачує фонди ЦНБ. У 1899 р. у Санкт-Петербурзі вийшов двотомник «Коронационный сборник 14 мая 1899 г.», на обкладинці якого значиться «Коронованы в Москве 14 мая 1896 года» під редакцією відомого петербурзького письменника і громадського діяча В. С. Кривенко [14]. Це було спеціальне державне замовлення Міністерства імператорського двору. Видавництво збірника було приурочено до 300-річчя дому Романових. І щоб закарбувати цю грандіозну подію на свято коронації були запрошені кращі художники і фотографи того часу. «Коронационный сборник» оформлений вишуканими ілюстраціями, текст прикрашений декоративними високохудожніми кольоровими буквицями, віньєтками, заставками і кінцівками у притаманному батальному жанрі М. С. Самокиша. Ним же виконаний ескіз із декоративним тисненням на видавничій оправі та зображення герольда на авантитулі книги. До ілюстрування також долучилися його дружина О. П. Самокиш-Судковська та С. І. Васильківський. Збірник містить численний образотворчий матеріал: фотографії та фототипії зі старовинних гравюр і рукописів, відтворених з оригіналів історичних картин О. Бенуа, В. Васнецова, К. Лебедева, В. Маковського, І. Рєпіна, А. Рябушкина і В. Серова. Книга багато ілюстрована портретами царських та імператорських осіб, зображеннями подій з історії Російської держави. Передня кришка палітурки прикрашена гербом Російської імперії в оточенні квіткового орнаменту. Вище прикріплена кругла металева пластина з барельєфом герба Російської Імперії і написом по контуру: «С нами Бог» у першому томі, та «Імператор Николай и императрица Александра Федоровна» у другому томі, нижче розташований барвистий відбиток напису «Коронованы 1896 г. в Москве». Обріз книжкового блоку прикрашений золоченням. Книга має оригінальні декоровані кольорові форзаци. Видання віддруковане на крейдованому папері найвищої якості.

Судячи зі штампу на титульному аркуші збірник надійшов до університетської книгозбірні із Музею витончених мистецтв та старожитностей Харківського імператорського університету у 1900 р. Відмінною рисою двох примірників із п'яти є наявність додаткового аркушу, який вклеєний між подвійним титульним аркушем, де в червоній лінійній рамці

надруковано: «Музея изящных искусств и древностей при Императорском Харьковском университете». Це свідчить про те, що примірники були подарунковими.

Великий інтерес представляє ще одне художнє видання, проілюстроване М. Самокишем. Це праця історика, вихованця Миколаївського кавалерійського училища, кавалергарда, учасника Російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Сергія Олексійовича Панчулидзева «История кавалергардов. 1724–1899», присвячена столітньому ювілею кавалергардського полку, видана типографією «Экспедиция заготовления государственных бумаг» [18].

У фонді бібліотеки зберігається перший, третій та четвертий томи чотиритомника, які надійшли до бібліотеки у 1903 р. Книга представляє собою розкішне ілюстроване видання на крейдованому папері у видавничій палітурці з золотим декоративним тисненням на корінці та декоративним тисненням на кутах. Кожен том має білу коленкорову верхню м'яку обкладинку з червоною полковою печаткою – гербом кавалергардів з написом «Державный орден Святого Иоанна Иерусалимского». Нижня обкладинка прикрашена золотим і срібним тисненням. У кожному томі збірника поміщені кольорові репродукції з акварелей А. Бальдінгера та М. Самокиша із зображенням кавалергардів в історичній формі, а також фотографіями, портретами, схемами, картами і діаграмами.

Під час Першої світової війни, як справжній баталіст та педагог, Микола Самокиш разом із шістьма учнями батального класу Академії мистецтв у 1915 р. відправляється на фронт [21, с. 51]. «Чтобы дать им возможность видеть войну, как она на самом деле происходит» [28, с. 147]. Експедиція у складі дванадцяти чоловік, спочатку працювала на Західному, потім на Кавказькому фронті. Художники роблять начерки, малюють та пишуть етюди прямісінько на бойовій лінії, де поряд розривалися снаряди. За три місяці перебування загону на фронтах було зроблено близько 400 робіт. Крім цього із собою були привезені багаточисельні фотознімки, величезна колекція ворожих костюмів та озброєння [28, с. 154]. Спираючись на працю Полканова, слід відмітити, що це був безпрецедентний випадок не тільки в історії Академії, але і в історії мистецтва, щоб студенти під керівництвом професора виїжджали на художню практику безпосередньо на фронт [21, с. 52]. А наступного 1916 р. взимку, у залах Академії мистецтв відбулася виставка фронтових робіт. Деякі фронтові малюнки очевидця подій Самокиша з 1914 по 1917 рр. друкували різні ілюстровані журнали та збірники [21, с. 54].

Матеріали цієї поїздки були передані Д. Маковському і увійшли до видання «Великая война в образах и картинах 1914–1915», яке вийшло у 1915 р. [6]. ЦНБ зберігає у своїх книгосховищах дванадцять випусків мистецького видання з безліччю фотографій і ілюстрацій. У художньому оформленні та написанні оглядових історичних нарисів брали участь видатні представники художнього та літературного світу, такі як академіки М. С. Самокиш, К. Є. Маковский, М. К. Рерих, В. О. Серов, князь П. Д. Долгоруков, князь М. М. Кочубей, професор В. Д. Кузьмін-Караваєв, А. П. Семенов-Тянь-Шанській, граф О. М. Толстой, князь Є. Трубецький, С. Н. Булгаков і багато інших.

Як талановитий книжковий графік, М. С. Самокиш активно працював над ілюстраціями до творів українських письменників. Зокрема книжок Миколи Гоголя «Тарас Бульба» та «Мертві душі», Марка Вовчка «Маруся», Івана Нечуй-Левицького «Микола Джеря», Івана Франка «Захар Беркут». Також була плідною ілюстративна робота Миколи Самокиша у харківському видавництві «Рух» наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. і «Книгоспілки» [5, с. 35].

Висококласні, оригінальні та вишукані роботи Самокиша мали успіх завдяки його наполегливості, працездатності та великим пізнанням в області історії, зазначає О. І. Полканов [21, с. 29]. Художні критики високо оцінювали роботи майстра, як живописця, як прекрасного рисувальника і вишуканого ілюстратора, та зокрема його володіння пером. Так, В. Русаков відмічав, що у графічних творах М. Самокиша знаходили продовження графічні мотиви Невіля та Детайля [25, с. 4]. Практичні рекомендації щодо техніки, прийомів і способів малювання пером художник виклав у своїй праці «Рисование пером», з якою можна ознайомитися у ЦНБ [30].

Зрозуміло, що це далеко не весь перелік робіт Миколи Самокиша, бо їх були десятки,

якщо не сотні. Його малюнки прикрашають різні видання – військові альбоми, журнали, спеціальні збірники, плакати – спрямовані на дослідження та популяризацію фольклору, етнографії, історії. Художні зображення слугують ілюстративним доповненням і розкривають зміст книги. Особливістю заставок, ініціалів і орнаментів є їх виконання у давньоруському стилі. Твори Самокиша є багатим цінним історичним матеріалом, документами епохи, оскільки картини відображають реальні історичні події Російсько-японської (1904–1905 рр.) та Першої світової війни (1914–1918 рр.).

Висновки. Отже, підводячи підсумок нашого дослідження, можна сказати, що Микола Самокиш займає почесне місце серед художників. І хоча він працював переважно як баталіст, проте це не перешкоджало йому бути майстром книжково-графічного мистецтва. Центральна наукова бібліотека Каразінського університету дбайливо зберігає унікальні, рідкісні та цінні документи з різних галузей знань багатьма мовами світу – пам'ятками вітчизняної і світової культури ХІІ–ХХ ст. Серед них, безперечно, справжніми шедеврами книговидавництва є книжкові видання, проілюстровані українським художником Миколою Семеновичем Самокишем.

Література

1. Альбом Выставки XII Археологического съезда в г. Харькове. (56 таблиц со снимками около 300 предметов) / под ред., коммент. Е. К. Редин. Москва: Типо-литография Н. И. Гросман и Г. А. Вендельштейн, 1903. IV, 17 с.; 56 вл. л. ил. (Отсут. с. 17-24).
2. Березюк Н. М. Дорога длиною в 200 лет. Центральная научная библиотека Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина. *Очерки истории вузовских библиотек г. Харькова* / Н. М. Березюк; М-во образования и науки Украины, народная укр. Академия; под. общ. ред. В. И. Астаховой. Харьков, 2001. С. 21-129.
3. Бирзгал Я. П. Николай Семенович Самокиш. Жизнь и творчество / Я. П. Бирзгал. Симферополь: Крымиздат, 1940. 48 с.
4. Бразуль С. Півстоліття за палітрою. *Всесвіт: ілюстрований журнал*. Харків, 1929. № 25 (30 червня). С. 8-9.
5. Бурачек М. Г. Микола Самокиша / М. Г. Бурачек; передмова К. Буревій. Харків: Рух, 1930. 41, XXIII с.: іл. (Українське малярство).
6. Великая война в образах и картинах. 1914–1915 : сборник / предисл. А. Н. Толстой. Москва : изд. Д. Я. Маковского, 1915. 400, [2] с., [87] л. ил. : ил., портр.
7. Великий петербургский переплетчик А. Шнель. Режим доступа: <http://hisdoc.ru/19.11.2020>.
8. Все и вся. Книга 2. Месяц февраль : [Рукописный журнал] / ред. С. В. Мицип. [Нежин], 1877. 224 с. : ил. (рис. Н. Самокиша).
9. Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении : [в 12 т., 19 кн.] / под общ. ред. П. П. Семенова. Санкт-Петербург : Тип. М. О. Вольф, 1881-1901.
10. З української старовини: альбом / текст Д. І. Яворницький. Київ: Мистецтво, 1991. 309 с.
11. Из украинской старины (La petite Russie d'autrefois) : [Альбом] / рис. акад. С. И. Васильковский и Н. С. Самокиш; поясн. текст проф. Д. И. Яворницький; изд. А. Ф. Маркса. Санкт-Петербург: Изд. А. Ф. Маркса, 1900. VIII, 100 с. : ил.
12. Казарин В. П. Неактуальный Самокиш (Послесловие к юбилею) / Крымский центр гуманитарных исследований; Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского; Крымское общество русской культуры. Симферополь: Крымский архив, 2011. 24 с.
13. Книговедение : энциклопедический словарь / редкол.: гл. ред. Н. М. Сикорский; ред. И. Е. Баренбаум, А. И. Барсук, Э. З. Ганкина и др.; автор А. Абакиров, А. С. Бабаян, Н. В. Варбанец, и др. Москва: Советская энциклопедия, 1982. 664 с.: 12 л. ил.
14. Коронационный сборник. С соизволения его императорского величества государя императора издан Министерством Императорского двора: в 2 т. / сост. под ред. В. С. Кривенко; ил. Н. Самокиш [и др.]; с прил. воспроизвед. с ориг. А. Бенуа, В. Васнецова [и

- др.]; в сост. прин. участие Н. Оприц [и др.]. Санкт-Петербург: Экспедиция загот. гос. бумаг, 1899. Т. 1. [2], XXXIII, [3], 416, [12] с., с ил., 60 л. ил., портр.; Т. 2. XXVI, 336 с., с ил., 75 л. портр., ил., 23 л. меню и программ.
15. Кутепов Н. И. Великокняжеская и царская охота на Руси с X по XVI в: Исторический очерк. Т. 1. / ил. В. М. Васнецов, Н. С. Самокиш. Изд. 2-е. Санкт-Петербург: Экспедиция заготовления государственных бумаг. 1896. XVI, 212 с.
16. Кутепов Н. И. Царская охота на Руси царей Михаила Федоровича и Алексея Михайловича. XVII в.: Исторический очерк. Т. 2. / ил.. В. А. Васнецов, К. В. Лебедев. Изд. 2-е. Санкт-Петербург: Экспедиция заготовления государственных бумаг. 1898. XXIII, 316 с., 39 вкл. л. ил.
17. Кутепов Н. И. Царская и императорская охота на Руси. Конец XVII и XVIII в. : Исторический очерк. Т. 3. / ил. А. Н. Бенуа, А. М. Васнецов, Э. Э. Ланссере. Изд. 2-е. Санкт-Петербург: Экспедиция заготовления государственных бумаг. 1902. 582 с.
18. Панчулидзе С. А. История кавалергардов 1724–1899. По случаю столетнего юбилея Кавалергардского ее величества государыни императрицы Марии Федоровны полка : [в 4 т.] / сост. С. Панчулидзе: Санкт-Петербург: Экспедиция заготовления гос. бумаг, 1899-1912. Т. 1. 1899. XXI, [3], 402 с.: ил., 14 л. ил., портр.; Т. 2. 1901. XX, 298 с.: ил., схем., 11 л. ил., портр.; Т. 3. 1903. XVI, 434, [1] с.: ил., схем., портр., 12 л. ил., портр.; Т. 4. 1912. XX, 411 с.: ил., портр., схем., диагр., 17 л. портр., ил., 3 л. диагр.
19. Петренко О. О. Творчий тандем «Самокиш - Васильківський»: до питання створення альбому «Мотиви Українського орнаменту». *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2017. Вип. 39. С. 315-322. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apitphk_2017_39_37.
20. Петренко О. О. Творча діяльність Миколи Самокиша в контексті культурно-мистецького життя Полтавщини та Харківщини кінця XIX – початку XX ст. *Мистецтвознавчі записки*, 2018. Вип. 33. С. 151-158.
21. Полканов А. И. Н. С. Самокиш: Жизнь и творчество (к 100-летию со дня рождения) 1860–1960. Симферополь: Крымиздат, 1960. 118 с.
22. Полканов А. Выдающийся баталист. *Художник*. 1960b. №12. С. 50.
23. Портнов Г. Велика сила. *Мистецтво*. 1968. №4 (85) липень, серпень. С. 18-20.
24. Ровинский Д. А. Подробный словарь русских граверов XVI–XIX вв.: [в 2 т.] / предисл. Н. Собко. Санкт-Петербург: Тип. Имп. Акад. наук, 1895. Т. 2. К – Ф. 1895. [2] с., 449-1248 стб.
25. Русаков В. Н. Н. С. Самокиш – художник-баталист и художник иллюстратор. *Новый мир: иллюстративный двухнедельный вестник* / изд. Товариществом М. О. Вольф. Г. VI. Санкт-Петербург, 1904. № 121. С. 1-5.
26. Николай Самокиш : альбом / авт. сост. В. Ф. Яценко. Киев : Мистецтво, 1978. 31 с., 38 л. ил.
27. Самокиш Н. С. Война 1904–1905: из дневника художника / худ. Н. Самокиш. Санкт-Петербург: Издание Экспедиции заготовления государственных бумаг, 1908. [4], 53, [1] с., 15 л. ил.: ил.
28. Самокиш Н. С. : Мемуары / Харьковский худ. музей, Корпорация «Консалтинговая группа «Рубаненко и партнеры», Харьковская общественная организация «Гостиная на Дворянской»; сост., вступ. ст. Л. Н. Абраменко. Харьков : Золотые страницы, 2010. 183 с.
29. Самокиш Н. С. Мотивы украинского орнамента / Н. С. Самокиш. – Харьков, [19--]. 40 л. ил. (Отсут. № 14, 18, 21, 36)
30. Самокиш Н. С. Рисование пером. б.м., б.г.
31. Самокиш М. С. Як я став художником. Київ : Державне видавництво «Мистецтво», 1937. 74 с.
32. Склярченко Г. «Парадокс» Миколи Самокиша: Творчість художника в контексті радянського мистецтва. Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки. 2010. Вип. 3. С. 118–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmpmn_2010_3_24.
33. Ткаченко В. Я. Н. Самокиш о времени и о себе. *Искусство*. 1963. №2. С. 63-67.

34. Ткаченко В. Я. Николай Семенович Самокиш. Жизнь и творчество: 1860–1944. Москва, 1964. 131 с.
35. Художник. Педагог. Человек: 50 лет деятельности академика Н. С. Самокиша. Симферополь: Госиздат Крым АССР, 1935. 47 с., 23 л. ил.
36. Яценко В. Ф. М. С. Самокиш. Нарис про життя і творчість. Киев, 1954. 48 с.

References

1. Abakirov, A., & Babajan, A. S., Varbanec, N. V. (1982). *Knigovedenie: jenciklopedicheskij slovar [Book Science: Encyclopedic Dictionary]*. (Sikorskij, N. M., Barenbaum, I. E., Barsuk, A. I., Gankina, Je. Z., Comp. & Eds.). Moskow: Sovetskaja jenciklopedija. (In Russian).
2. Berezyuk, N. M. (2001). Doroga dlinoju v 200 let. Centralnaja nauchnaja biblioteka Harkovskogo nacionalnogo universiteta im. V. N. Karazina [Road 200 years long. Central Scientific Library of the Kharkiv National University named after V. N. Karazin]. *Ocherki istorii vuzovskih bibliotek g. Harkova – Essays on the history of university libraries in Kharkov*. V. I. Astahovoj (Ed.). M-vo obrazovanija i nauki Ukrainy, narodnaja ukr. Akademija. Harkov. (In Ukrainian).
3. Birzgal, Ja. P. (1940). *Nikolaj Semenovich Samokish. Zhizn i tvorcestvo [Nikolay Semenovich Samokish. Life and art]*. Simferopol: Krymizdat. (In Ukrainian).
4. Brazul, S. (1929). Pivstolittya za palitroyu [Half a century on the palette]. *Vsesvit: ilyustrovanyj zhurnal – Universe: an illustrated magazine*, 25 (30 chervnya), 8-9. (In Ukrainian).
5. Burachek, M. G. (1930). *Mykola Samokyssha [Mykola Samokisha]* K. Bureviya (Comp.). Kharkiv: Rux. (In Ukrainian).
6. Hudozhnik. Pedagog. Chelovek: 50 let dejatel'nosti akademika N. S. Samokisha (1935) [*Painter. Educator. Person: 50 years of activity of Academician N. S. Samokish*]. Simferopol: State Publishing House of Crimea. (In Russian).
7. Jacenko, V. F. (Comp.) (1978). *Nikolaj Samokish : albom [Nikolay Samokish: album]*. Kyiv : Mistectvo. (In Russian).
8. Kazarin, V. P. (2011). *Neaktualnyj Samokish (Posleslovie k jubileju) [Irrelevant Samokish (Afterword to the anniversary)]*. Krymskij centr gumanitarnyh issledovanij; Tavricheskij nacional'nyj universitet imeni V. I. Vernadskogo; Krymskoe obshhestvo ruskoj kultury. Simferopol: Krymskij arhiv. (In Russian).
9. Krivenko, V. S, Samokish, N., Opric, N. et. al. (1899). *Koronacionnyj sbornik. S soizvolenija ego imperatorskogo velichestva gosudarja imperatora izdan Ministerstvom Imperatorskogo dvora [Coronation collection. With the permission of His Imperial Majesty the Emperor issued by the Ministry of the Imperial Court]*. A. Benua, V. Vasnecov (Ed.). (Vol. 1-2). Sankt-Peterburg: Jekspedicija zagot. gos. bumag. (In Russian).
10. Kutepov, N. I. (1896). *Velikoknjazheskaja i carskaja ohota na Rusi s X po XVI v.: Istoricheskij ocherk [The Grand Ducal and Tsarist Hunt in Russia from the X to the XVI Centuries: A Historical Sketch]*. (V. M. Vasnecov, N. S. Samokish, Comp., Vol. 1). (2 ed.). Sankt-Peterburg: Jekspedicija zagotovlenija gosudarstvennyh bumag. (In Russian).
11. Kutepov, N. I. (1898). *Carskaja ohota na Rusi carej Mihaila Fedorovicha i Alekseja Mihajlovicha. XVI v.: Istoricheskij ocherk [The royal hunt in Russia of tsars Mikhail Fedorovich and Alexei Mikhailovich. XVII century: Historical sketch]*. (V. A. Vasnecov, K. V. Lebedev, Comp., Vol. 2). (2 ed.). Sankt-Peterburg: Jekspedicija zagotovlenija gosudarstvennyh bumag. (In Russian).
12. Kutepov, N. I. (1902). *Carskaja i imperatorskaja ohota na Rusi. Konec XVII XVIII v.: Istoricheskij ocherk [Royal and imperial hunting in Russia. End of the XVII th and XVIII th centuries: Historical sketch]*. (A. N. Benua, A. M. Vasnecov, Je. Je. Lanssere, Comp., Vol. 3). (2 ed.). Sankt-Peterburg: Jekspedicija zagotovlenija gosudarstvennyh bumag. (In Russian).
13. Micip, S. V. (Ed.). (1877). *Vse i vsja. Kniga 2. Mesjac fevral: [Rukopisnyj zhurnal] [Everything and everyone. Book 2. Month of February: [Handwritten journal]]*. [Nezhin]. (In Russian).
14. Panchulidzev, S. A. (1899-1912). *Istorija kavalergardov 1724–1899. Po sluchaju stoletnego*

- jubileja Kavalerhardskogo ee velichestva gosudaryni imperatricy Marii Fedorovny polka [History of the cavalry guards 1724-1899. On the occasion of the centenary anniversary of Her Majesty's Majesty Empress Empress Maria Feodorovna's Cavalry Regiment].* (S. Panchulidzev, Comp., Vol. 1–4). Sankt-Peterburg: Jekspedicija zagotovlenija gos. Bumag. (In Russian).
15. Petrenko, O. O. (2017). Tvorchijj tandem "Samokysh - Vasylykivskij": do pytannya stvorennja albumu "Motyvy Ukrayinskogo ornamentu". [Creative tandem "Samokysh - Vasylykivskij": on the issue of creating the album "Motives of Ukrainian ornament"]. *Aktualni problemy istoriyi, teoryi ta praktyky xudozhnoyi kultury [Current issues of history, theory and practice of art culture]*, 39, 315-322. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apitphk_2017_39_37. (In Ukrainian).
16. Petrenko, O. O. (2018). Tvorcha diyalnist Mykoly Samokyssha v konteksti kulturno-mysteczkogo zhyttja Poltavshhyny ta Xarkivshhyny kincy XIX – pochatku XX st. [Mykola Samokysh's creative activity in the context of cultural and artistic life of Poltava and Kharkiv regions of the end of XIX - beginning of XX centuries]. *Mystecztvoznachchi zapysky [Art notes]*, 33, 151-158. (In Ukrainian).
17. Polkanov, A. I. (1960a). *N. S. Samokish: Zhizn i tvorcestvo (k 100-letiju so dnja rozhdenija) 1860–1960 [Samokish: Life and work (on the 100 th anniversary of his birth) 1860-1960]*. Simferopol: Krymizdat. (In Ukrainian).
18. Polkanov, A. (1960b). Vydajushhijjsja batalist [Outstanding battle artist]. *Hudozhnik [Painter]*, 12, 50. (In Russian).
19. Portnov, G. (1968). Velyka syla [Great power]. *Mystecztvo*, 4 (85) *lypen, serpent*, 18-20. (In Ukrainian).
20. Redin, E. K. (Eds.). (1903). *Album Vystavki XII Arheologicheskogo sezda v g. Harkove [Album of the Exhibition of the XII Archaeological Congress in Kharkov]*. Moskva: Tipo-litografija N. I. Grosman i G. A. Vendelshtejn. (In Russian).
21. Rovinskij, D. A. (1895). *Podrobnyj slovar russkih graverov XVI – XIX vv. [A detailed dictionary of Russian engravers XVI-XIX centuries]*. (N. Sobko, Comp. Vol. 1-2). Sankt-Peterburg: Tip. Imp. Akad. nauk, 1895. (In Russian).
22. Rusakov, V. N. (1904). N. S. Samokish – hudozhnik-batalist i hudozhnik illjustrator [N. S. Samokish is a battle painter and illustrator]. *Novyj mir: illjustrativnyj dvuhnedel'nyj vestnik [New World: Illustrative Biweekly Newsletter]*, 121, 1-5. Sankt-Peterburg. (In Russian).
23. Samokish, N. S., Vasilkovskiy, S. I., Yavorniczkyi, D. I. (1900) *Iz ukrainskoj stariny (La petite Russie d'autrefois): album [From Ukrainian antiquity]: album*. Sankt-Peterburg: Izd. A. F. Marksa. (In Russian).
24. Samokish, N. S. (1908). *Vojna 1904-1905: iz dnevnika hudozhnika [War 1904-1905: from the artist's diary]*. [Sankt-Peterburg]: Izdanie Jekspedicii zagotovlenija gosudarstvennyh bumag. (In Russian).
25. Samokish, N. S., Abramenko L. N. (2010). *Memuary [Memoirs]*. Kharkovskij hudozhestvennyj muzej, Korporacija «Konsaltingovaja gruppa «Rubanenko i partnery», Harkovskaja obshhestvennaja organizacija «Gostinaja na Dvorjanskoj». Kharkov : Zolotye stranicy. (In Russian).
26. Samokish, N. S. ([19--]). *Motyvy ukrainskogo ornamenta [Motives of Ukrainian ornament]*. Kharkov. (In Ukrainian).
27. Samokish N. S. (19--). *Risovanie perom [Pen drawing]*. N.p . (In Russian).
28. Samokish, M. S. (1937). *Yak ya stav xudozhnykom [How I became an painter]*. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo «Mystecztvo». (In Ukrainian).
29. Semenov, P. P. (Eds.). (1881-1901). *Zhivopisnaja Rossija: Otechestvo nashe v ego zemelnom, istoricheskom, plemennom, jekonomicheskom i bytovom znachenii [Picturesque Russia: our Fatherland in its land, historical, tribal, economic and everyday meaning]*. (Vols. 1-12). Sankt-Peterburg: Tip.: M. O. Volf. (In Russian).
30. Sklyarenko, G. (2010). «Paradoks» Mykoly Samokyssha: Tvorchist xudozhnyka v konteksti radyanskogo mystecztva [Paradox by Mykola Samokysh: The artist's work in the context of Soviet art]. *Aktualni problemy mysteczkoyi praktyky i mystecztvoznachchoyi nauky – Actual problems of art*

-
- practice and art history*, 3, 118–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmpmn_2010_3_24. (In Ukrainian).
31. Tkachenko, V. Ja. (1963). N. Samokish o vremeni i o sebe [Samokish about time and about himself]. *Iskusstvo – Art*, 2. 63-67. (In Russian).
32. Tkachenko, V. Ja. (1964). *Nikolaj Semenovich Samokish. Zhizn i tvorcestvo: 1860–1944* [Nikolay Semenovich Samokish. Life and work: 1860-1944]. Moskow. (In Russian).
33. Tolstoi, A. N. (Comp.). (1915) *Velikaja vojna v obrazah i kartinah. 1914–1915: sbornik* [The Great War in Images and Pictures. 1914-1915: collection] Moskow: izd. D. Ja. Makovskogo. (In Russian).
34. Velikij peterburgskij pereplechik A. Shnel. [The great St. Petersburg bookbinder A. Shnel]. URL: <http://hisdoc.ru/19.11.2020>. (In Russian)
35. Yacenko, V. F. (1954). *M. S. Samokysh. Narys pro zhyttya i tvorchist* [M. S. Samokish. Essay on life and work]. Kyiv. (In Ukrainian).
36. Yavornyczkyj, D. I. (Comp.). (1991). *Z ukrayinskoyi starovyny: albom* [From Ukrainian antiquity]. Kyiv: Mystecztvo. (In Ukrainian).